

XÁNTUS-WESTERN

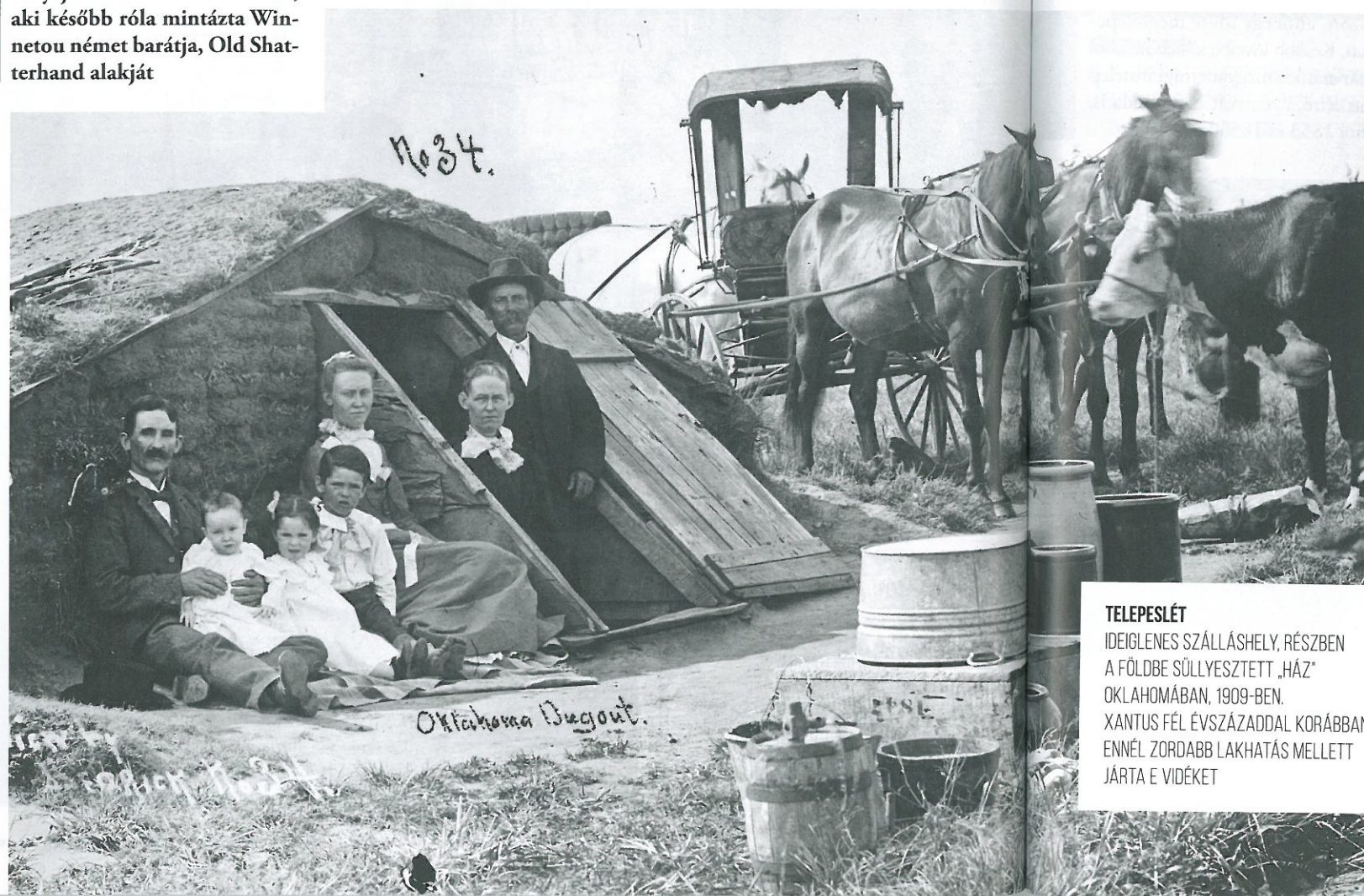
OLD SHATTERHAND MAGYAR HANGJA

SZÖVEG: SOMFAI KARA DÁVID

A többnyire zoológus-etnológus kutatóként ismert Xántus János 12 éves észak-amerikai száműzetése alatt két felfedezőutat is tett a vadnyugaton. A prérin szerzett élményeiről részletesen beszámolt családjának írt leveleiben, melyek 1858-ban Xántus János levelei Északamerikából címmel könyv formájában is megjelentek. De nemcsak a családjával, hanem magával Karl May-jel is aktívan levelezett, aki később róla mintázta Winnetou német barátja, Old Shatterhand alakját

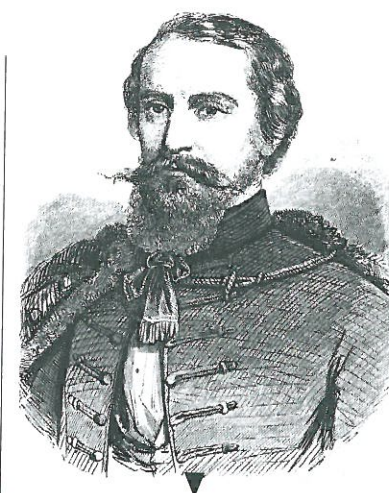
Xántus János a Somogy vármegyei Csokonyán látta meg a napvilágot, később Pécsen jogot tanult, majd Kaposváron aljegyzőként dolgozott. Az 1848-as forradalomhoz nemzetőrként csatlakozott, honvéd tűzerként részt vett a pákozdi csatában, majd Komáromnál már mint huszár főhadnagy harcolt. Érsekújvárnál fogták el 1849-ben, a hadifogságból a következő

évben szabadult, de politikai okok miatt Prágában újra letartóztatták. Később sikerült Németországba, onnan pedig Londonba szöknie, ahol 1852-ben feljutott egy New Yorkba tartó hajóra. Itt munkát nem talált, kalandvágya viszont olthatatlan volt, így arra vállalkozott, hogy a vadnyugatra megy, és ott részt vállal a csendes-óceáni vasútvonal kitűzésében.

FÖLDLOPÓK

Xántus elég viharos korszakban érkezett az Újvilágba, ez idő tájt indult meg a nagy nyugati terjeszkedés. Az egykori Luizianát – a mai USA középső vidékének nagy részét adó területet – az Egyesült Államok 1803-ban vette meg a Napóleon vezette Franciaországtól 15 millió dollárért, majd 1834-ben itt hozták létre az Indián Területet, ahová hamarosan megkezdtek a keleti indián törzsek betelepítését. A mai Oklahoma területére került az öt civilizált törzs: a cseroki, a csoktau, a csikaszu, a maszokki és a szeminol, Kansas és Nebraska vidékére pedig az északkeleti törzsek – a potawatomi, a kickapoo, az ottawa, a meskwaki, a lenape, a shawnee,

XÁNTUS JÁNOS ÉS KARL MAY (OLD SHATTERHANDNAK ÖLTÖZVE, BERLINBEN)

XÁNTUS 30-AS ÉVEIBEN HOSSZÚ IDŐT TÖLTÖTT A HŐSKORÁT ÉLŐ, IGAZI VADNYUGATON. KARL MAY 50 ÉVESEN (EKKOR XÁNTUS MÁR MAJDNEM 70 VOLT) KEZDETT INDIÁN KALANDREGÉNYEKET ÍRNI, DE CSAK EZEK SIKERE UTÁN JUTOTT EL AZ USA-BA. AKKOR IS CSAK A KELETI-PARTRA, OLD SHATTERHAND VISZONT EGYESEK SZERINT AZ Ő ALTEREGÓJA VOLT. (VAGY XÁNTUSÉ)

az iowa, az illinois, a miami és az irokéz – jutottak.

Két vadnyugati útja közül az elsőre 1852 decemberében került sor: egy 64 főt számláló mérnök-expedícióhoz csatlakozott térrajzolóként, a feladat a St. Louisból Kaliforniáig tervezett, indián területeket keresztező vasútvonal nyomvonalának kitűzése volt. „Nekem kevés dolgom van, papírra rajzolom a vonaljegyzeteket; hegyet, völgyet, erdőt, rétséget s általában mindent, mi a mért vonalba esik. Ezt közönségesen másnap reggel 8 óráig megkésztetem, aztán szabad vagyok egészen más napig.” – számol be öccséhez írt levelében az expedícióban ráosztott feladatokról, amiért az útjukba kerülő indiánok gyakorta csak földlopókként emlegetik őket és a hozzájuk hasonló, az indiánok földjére szemet vető fehér embert.

Az expedíció St. Louisból a Missouri folyón Lexingtonba hajózott, majd innen a potawatomi

indiánok földjén keresztül jutott el a Nebraska folyó vidékére. Itt a folyó mentén egészen Fort Laramie-ig haladtak.

Missouri és Kansas határán járva elsőként a szeminol törzsről számolt be, de Xántus valójában egy másik törzssel keverhette őket össze, mert a szeminolok nem ezen a vidéken, hanem a Canadian folyó mentén éltek. Ahol ő járt – a mai Kansas City környékén – sauni, lenapi, kickapoo, iowa, kansa és otó törzsek

Két vadnyugati útja közül az elsőre 1852 decemberében került sor: egy 64 főt számláló mérnök-expedícióhoz csatlakozott térrajzolóként.

TELEPESLÉ

IDEIGLENES SZÁLLÁSHELY, RÉSZBEN A FÖLDRE SÜLLYESZTETT „HÁZ” OKLAHOMÁBAN, 1909-BEN. XÁNTUS FÉL ÉVSZÁZADDAL KORÁBBAN ENNÉL ZORDABB LAKHATÁS MELLETT JÁRTA E VIDÉKET

tanyáztak akkoriban. Akárhik is voltak, akikkel találkozott, volt közös témájuk: a törzsfőnök, mikor megtudta, hogy Xántus kényszerűségből jött ideig a „nagyvizen” túlról, pipát cserélt vele, és még egyik lányát is feleségül ajánlotta neki, „...mert téged is, épen úgy mint minket, kikergettek országodból...”.

INDIÁNOK ORSZÁGÚTJÁN

A frigyre persze nem került sor, az expedíció pedig a potowatomik földjén keresztül haladt tovább, ahol a „roppant sík” prérin vadon nőtt a kukorica, a „kolompér” és a „dohány”. A Nebraska folyó vidékére egy helyi lakota (nyugati szíu) vezette el őket. A folyót szíu nyelven Panke-szka wakpának, azaz Kagyló-folyónak hívták, akkortájt ez volt az Indián Terület és a szíu és sájen vadászterület határa. Xántus hosszasan ecseteli hűgához írt egyik levelében az itteni indiánok vadász-halász szokásait, s majd – mintegy jóvátételül a női fül számára unalmas témáért – a lánytestvér kedvében járva kifejti az itt élő nők helyzetét is: „S itten még soha sem kísértette meg opera táncosné szerencsáját; nem szoritá meg varga a lábakat czipőcskébe, s Szakvály uram egy vállfűzőnyt vagy selyem ruhát sem

adott el.” – ad szemléletes képet az indián nők otthonitól jelentősen eltérő életéről.

Xántus innen a folyó mentén egészen a mai Wyomingban található Fort Laramie-erődig utazott, amely „a Kansasz folyónak bal partján fekszik, meredek szikla

„S itten még soha sem kísértette meg opera táncosné szerencsáját; nem szoritá meg varga a lábakat czipőcskébe, s Szakvály uram egy vállfűzőnyt vagy selyem ruhát sem adott el.”

csucson, hova a kősziklába vágott ut vezet fel; a környező erdők vörös czedrusból, tölgy, platán, szikamor, hickori pálma, szasszaparilla fákból állanak: de itt-ott találatnak néhány bükk, jegenye és gyapotfák is.” Egy évvel korábban (1851-ben) éppen itt írták alá a préri indián törzsei azt a szerződést (a

Fort Laramie-i egyezményt), melyben az indiánok szabad átjárást biztosítanak a telepeseknek a Nyugati-part irányába. Az úgynevezett Oregon-ösvény – amit eredetileg prémkereskedők hoztak létre még a század elején – 3500 kilométer hosszan szelte át Amerika földjét a Missouri folyótól az oregoni hegyvidék völgyeiig, és telepesek, kereskedők, kincskeresők és farmerek százezreinek jól kiépített szekérútjává vált az évtizedek során.

Xántus első vadnyugati utazása egy teljes hónapig tartott, és a január eleji kemény fagyok érkezésével tért vissza az expedíció Kansasba, majd St. Louisba. Innen Xántus a Mississippin New Orleansba hajózott, ahol egy időre megtelepedett. Később Iowa-ba költözött, ahol már számos magyar emigránstelep jött létre, ilyen volt New Buda is, ahol 1853 és 1855 között élt.

KÁJOVÁK A MŰTEREMBEN

LONE WOLF ÉS FELESÉGE, ETLA A VALAMIKOR 1855-1865 KÖZÖTT KÉSZÜLT KÉPEN. JÓ ESÉLYEL XÁNTUS IS ILYEN ÖLTÖZETŰ ŐSLAKOSOKKAL TALÁLKOZHATOTT

TÁBOR A PRÉRIN

KOMANCS INDIÁNOK TÁBOROZNAK AZ OKLAHOMAI FORT SILL KÖZELÉBEN, 1873-BAN

TÖRZSI VEZETŐK

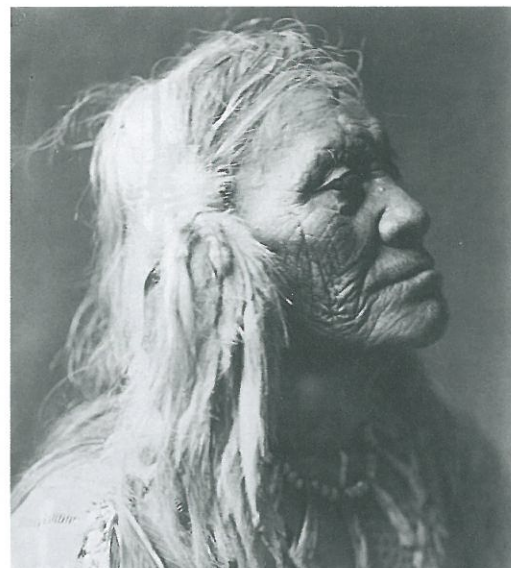
AZ 1900 KÖRÜLI FELVÉTELEN KÖZÖS CEREMÓNIÁRA ÉRKEZŐ SZÍU, APACS, KOMANCS, UTE ÉS PIEGAN FŐNÖKÖK GYŰLTEK ÖSSZE. VISELETÜK AZ ITTHON LEGINKÁBB SZTEREOTÍP „INDIÁN FŐNÖK” KÉPET IDÉZI

FOTO: EDWARD S. CURTIS

XÁNTUS FELTÁRÓ ÚTJAIN
ÉRINTETT HELYSZÍNEK0 250 500 750
kilométer

REZERVÁTUMBAN

AZ INDIÁNOK TÖBBSÉGE NÉHÁNY ÉVTIZED ALATT REZERVÁTUMBA KÉNYSZERÜLT. ÉLETMÓDJUK GYÖKERESEN ÁTALAKULT, ÁM KÖZBEN AMERIKA IS VÁLTOZOTT, ÉS EZ MEGÉRLELTE AZ 1934-ES INDIÁNÜGYI FELÜLVIZSGÁLATOT, AZ INDIAN NEW DEAL KEZDETÉT

KITTITAS INDIÁN FÉRFI, 1910 TAVASZÁN

NAGYJÁBÓL AKKOR SZÜLETHETETT, AMIKOR XÁNTUS A VADNYUGATOT JÁRTA

ÚJRA A VADNYUGATON

1855 szeptemberében visszatért St. Louisba, majd innen a nem sokkal azelőtt alapított Kansasbe utazott. Második vadnyugati utazására innen indult, melynek alkalmával az Arkansas és Canadian folyók vidékének felfedezése volt a cél. Október végén indultak neki a prérinek, s pár nap alatt

– ahogy Xántus arról beszámol – nagy földeket műveltek a Mackinaw folyó mentén. A magyar utazót meg is vendégtelték kukoricából és krumpliból készült, ízletes ételekkel. A kickapoók – ellentétben az igazi prériindiánokkal – kenükön közlekedtek, sokat halásztak, és még sertést is tartottak.

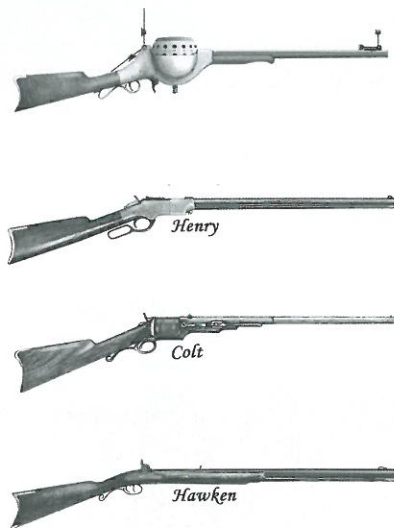
A nagyjából 8000 főt számláló törzs négy településen élt wigwamokban. Xántus találkozott is az öreg törzsfőnökkel, akiről rajzot is készített. Hamar szemet szúrt neki, hogy

„Legnagyobb vétkök a részegség, egy palack pálinkáért akármelyik kickapoo indián oda adja a fele vagyonát, a második palackért mindenét.”

elérték Fort Riley-t. A telet ebben az erődben töltötte, Vécsei álnéven vállalt katonai szolgálatot mint szanitéc. Később visszatért Kansas Citybe, s csak a tavasz beálltával indultak el a felfedezőútra egy John nevű indián vezetővel.

Március végén érték el az Illinois és Indiana területéről idetelepített kickapoo törzs földjét, akik

a kickapoók – több más törzshöz hasonlóan – könnyen rabjai lesznek az itálnak, s erről súlyos szavakkal írt egyik levelében: „... sok számlomra méltó vétket is követik fehér társaiknak; legnagyobb vétkök a részegség, egy palack pálinkáért akármelyik kickapoo indián oda adja a fele vagyonát, a második palackért mindenét.”

OLD SHATTERHAND PUSKÁJA

A KARL MAY ÁLTAL KITALÁLT KÜLÖNLEGES FEGYVER (LEGFELJÜL) A KOR HÍRES ISMÉTLŐPUSKÁINAK (LEJEBB) SAJÁTOSSÁGAIAT ÖTVÖZI. A ST. LOUIS-I FEGYVERMESTER, MR. HENRY ÁLTAL KIFEJLESZTETT, TITKOS MŰKÖDÉSŰ FEGYVER LEGLÁTÁNYOSABB RÉSZÉ A NAGY TÖLTÉNYTÁR. A VALÓSÁGBAN XÁNTUSNAK IS VOLT ISMÉTLŐPUSKÁJA, E FEGYVEREK ARANYKORA PONT AZ Ő IDEJÉBEN KEZDŐDÖTT

CSAK A HALOTT INDIÁN...

Később az Arkansas folyó mentén haladtak a Pawnee folyóig, majd délre fordulva útjuk a Canadian folyó mentén, komancs és kájova indiánok földjén vezetett keresztül. Itt gyakran akadtak a bölényekre vadászó indiánok elhagyott táboraira. John jól ismerte a vidéket, és a helyi nyelveket is beszélte. Az útjukba kerülő barátságos komancsok óva intették őket a továbbutazástól, mert a vidéken igen nehéz volt ivóvizet találni.

Július végén, mikor először találkoztak a kájovakkal, azok menekülni próbáltak, mígnem a tolmácsok biztosították őket, hogy békés szándékkal érkeztek. Végül összebarátkoztak, és egy híres har-

cosuk, Xonkó Mely sírjához is elvitték a magyar utazót.

A kájovák 1867-ben – a Medicine Lodge-i megállapodás ér-

Xántus még szemtanúja lehetett a hamisítatlan bölényvadász életmódnak, de húsz évvel ottjárta után már az utolsó komancs és kájova csoportok is rezervátumba költöztek.

telmében – a mai Oklahoma területén találtak otthont, de egyes csoportjaik a komancsokkal és apacsokkal karöltve még sokáig harcoltak, hogy megvédjék bölénycsordáikat a texasi telepesektől. A komancsok és kájovák legyőzésében és a bölények kiirtásában

Sheridan tábornok jeleskedett, tőle származik a hírhedt mondás, miszerint: „Csak a halott indián jó indián” – amit a komancs törzsfőnöknek, Toszawinak mondott, mikor az arról próbálta meggyőzni, hogy: „Toszaw jó indián”.

A kájova igazi bölényvadász törzs volt, ellentétben a komancsokkal, akik a texasi telepesek miatt kényszerültek a prérire. Xántus még szemtanúja lehetett a hamisítatlan bölényvadász-életmódnak, de húsz évvel ottjárta után már az utolsó komancs és kájova csoportok is rezervátumba költöztek, miután a fehér ember teljesen kiirtotta az egykor milliós bölénycsordákat.

BÖLÉNY-VÉG

A PRÉRI EGYKORI HATALMAS CSORDÁIT HAMAR KIIRTOTTÁK AZ EGYRE FEJLETTEBB FEGYVEREKSEL FELSZERELT TELEPESEK. A NAGY BÖLÉNYCSAPATOKAT TERELNI IS LEHETETT: AZ 1917-ES FELVÉTELEN VADÁSZOK HAJTJÁK AZ ÁLLATOKAT

A VÁLTSÁGDÍJ

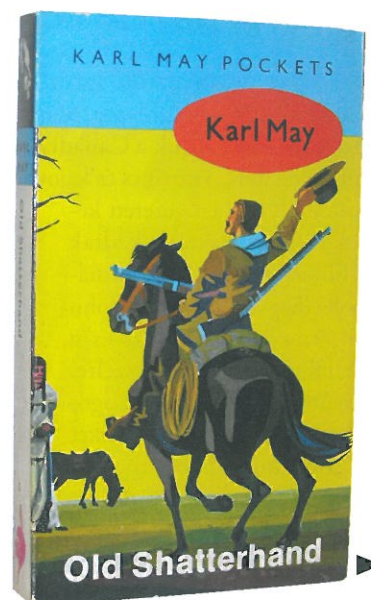
A kájovák útbaigazították Xántust, és egy kalauzt is adtak mellé, hogy az Arkansas folyó mentén az oklahomai Wichita-hegység felé vezető útukon el ne tévedjenek – itt élt a letelepült wichita törzs. Egy patakhoz érve a víz túlsó partján indiánokat pillantottak meg az erdőben, s mint később kiderült, 156 wichita harccsal néztek farkasszemet. „Számom lovuk és öszvéruk volt, melyek nagy része busásan meg volt terhelve füstölt szarvas- és bivalyhússal, vadászatuk eredményével. Azonkívül 15 vad ló is volt birtokukban, ezeket a déli prairiken hurkoltak vala össze.”

A barátságpipa elszívása közben a főnök elmondta, azért siettek eléjük, mert híre ment, hogy vidéküket felkeresik. Meg is hívta

őket a Rush-patak menti falvaikba, melyek egyikét Xántus le is rajzolta – annak mind a negyvenkét kunyhójával. To-ze-Szkvas főnök meghívta őket a kukoricaérés tiszteletére rendezett táncmulatságra. Bár a wichiták letelepült, kukoricatermelő indiánok voltak, sokat vadásztak, sőt raboltak is. Xántus találkozott két gyerekként foglyul ejtett mexikóiival. Az idősebbik már megszokta az indián életet, de a fiatal fiú könyörgött neki, hogy vigye magával. A wichitákkal folytatott kemény alkut követően végül sikerült is kiváltania, s később a 15 éves fiút visszajuttatták texasi családjához.

DELEGÁCIÓ

A NYUGAT FELÉ ELŐRENYOMULÓ TELEPESEK ÉS AZ ŐSLAKOSOK KÖZÖTT NEMCSAK CSATÁK, HANEM HOSSZÚ TÁRGYALÁSOK IS ZAJLOTTAK. AZ 1880–1899 KÖZÖTTRE TEHETŐ KÉPEN WASHINGTONBA ÉRKEZETT KOMANCS ÉS KÁJOVA VEZETŐK CSOPORTJA LÁTHATÓ. AZ ÁLLÓ SORBAN JOBBRÓL A MÁSODIK A WASHINGTONI VENDÉGLÁTÓ, MELLETTE BALRA A TOLMÁCS

KÖNYVBEN, FILMEN, KÉPREGÉNYBEN

KARL MAY MŰVEIT ÖSSZESEGÉBEN TÖBB SZÁZMILLIÓS PÉLDÁNYSZÁMBAN ADTÁK KI, INDIÁN REGÉNYEI VISZONT CSAK A NÉMET AJKÚ VIDÉKEKEN LETTEK KÖZISMERTEK. A 60-AS ÉVEKBEN KEZDŐDŐ NDK-S MEGFILMESÍTÉS AZ OLASZ SPAGETTIVESTERNEK ELŐKÉPE ÉS FORRÁSA VOLT

Xántusnak mindemellett még arra is futott az idejéből, hogy egy alapszintű wichita és komancs szöszedetet állítson össze, amiről így vall egyik levelében: „... szándékom volt teljes comanche szótárt készíteni, de ezt most, midőn életem fentartása végett csak pénzt kell keresnem, nem tehetem.”

Magyarországon távollétében az MTA tagjává választották. 1860-ban kegyelmet kapott, és egy év múlva visszatért Magyarországra.

Xántus és az expedíció több mint öt hónapnyi utazás után, szeptember elején ért vissza Riley-erődjébe, ahol nagyon megörültek nekik, mert többen azt gondolták, hogy a komancsok végeztek velük. A telet ismét Fort Rileyben töltötte, majd 1857 márciusában gőzösre szállt, és a Missourin visszahajózott St. Louisba. Később a washingtoni Smithsonian Múzeum Kaliforniába küldte térké-

pészeti megbízatással. Beutazta Kaliforniát, járt Oregonban, majd Fort Tejonban vállalt munkát, ahol a helyi népeket – a paiute, a mojave és a chumash törzseket – is vizsgálta. Kutatási eredményeit elküldte Magyarországra, ahol távollétében az MTA tagjává választották. 1860-ban kegyelmet kapott, és egy év múlva visszatért Magyarországra.

A Winnetou első kiadására ugyan még 32 évet várni kellett, de egy évvel halála előtt, mikor megjelent, Xántus – mint Old Shatterhand – az irodalomtörténetbe is örökre beírta a nevét.

A KÉPEK FORRÁSA: US LIBRARY OF CONGRESS

SOMFAI KARA DÁVID
ETNOLÓGUSKÉNT DOLGOZIK,
AZ MTA BTK TUDOMÁNYOS
MUNKATÁRSA

Megnyitottunk!

HUMMINGBIRD™

Hihetetlen nyitási akciókkal várunk minden madarászt, csillagászt és természet-megfigyelőt!

1125 Budapest Nógrádi u. 39
Tel: 06(1)-201-0486
www.facebook.com/barlatavcsobolt
www.csillagaszatitavcsobolt.hu